

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ

Από τις Εισηγήσεις του ΙΒ' Λειτουργικού Συμποσίου ἐξήχθησαν τὰ ἀκόλουθα πορίσματα:

1. Ὡς πρὸς τὴ γένεση τῆς Χριστιανικῆς Λατρείας κατὰ τὸν 1ο αἰῶνα ἐπισημάνθηκε ὅτι αὐτὴ παρέλαβε πολλά στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη Ἑβραϊκὴ (ῥες προσευχῆς, βιβλικά ἀναγνώσματα, δοξολογικὲς προσευχές). Διαφοροποιήθηκε ὅμως, ριζικά ἀπὸ τὴν Ἑβραϊκὴ λατρεία μέ βάση τὴν προτροπὴ τοῦ Κυρίου γιὰ λατρεία τοῦ Θεοῦ «Ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ». Ἡ Θεία Εὐχαριστία, τὸ Βάπτισμα καὶ τὸ Χρῖσμα ἀποτέλεσαν τὶς βασικὲς μορφές τῆς Χριστιανικῆς Λατρείας κατὰ τὸν 1ο αἰῶνα, μέ ἔντονο ἐσχατολογικὸ προσανατολισμό.

2. Ὁ δεῦτερος καὶ ὁ τρίτος αἰῶνας ἀποτελοῦν μία περίοδο τῆς λειτουργικῆς ἱστορίας πού προσελκύει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μελετητῶν καὶ δικαίως, διότι ἡ περίοδος αὐτὴ εἶναι ὁ σύνδεσμος μεταξύ τῆς ἀποστολικῆς καὶ τῆς λεγομένης «Κωνσταντίνειας» καὶ «μετά-Κωνσταντίνειας» ἐποχῆς.

Ἡ σύγχρονη λειτουργικὴ ἔρευνα ἔχει δείξει ὅτι ἡ λειτουργικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας τὸν 2^ο καὶ 3^ο αἰῶνα χαρακτηρίζεται ἀπὸ ποικιλία καὶ πολυμορφία ἢ ὁποῖα πηγάζει ἀλλὰ καὶ ἐκφράζει τὴν πολιτιστικὴ, γλωσσικὴ, γεωγραφικὴ καὶ θεολογικὴ προέλευση καὶ κατεύθυνση τῆς κάθε τοπικῆς Ἐκκλησίας. Παράλληλα, ὅμως, βλέπουμε νὰ διακρίνεται, νὰ περιφρουρεῖται καὶ νὰ ἐπιδιώκεται ἡ ἐνότητα τῆς πίστεως.

3. Ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς συμβολῆς τῶν μεγάλων Πατέρων στὴ διαμόρφωση τῆς λατρείας κατὰ τὸν 4^ο καὶ 5^ο

αἰώνα ἔγινε ἀναφορά στό λειτουργικό ἔργο ὄλων ἐκείνων τῶν μεγάλων μορφῶν πού κυριαρχοῦν στό «νοητό στερέωμα τῆς Ἐκκλησίας» κατά τήν ἐν λόγῳ περίοδο, καί διακρίθηκαν γιά τήν ἀγιότητα τοῦ βίου καί τήν ὀρθοδοξία τῆς πίστεως, ὅπως εἶναι ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ὁ Κύριλλος Ἱεροσολύμων, ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, ὁ Μ. Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ὁ ἱερός Χρυσόστομος, ὁ Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου, ὁ Ἐπιφάνιος Κύπρου, ὁ συγγραφεύς τῶν λεγομένων ἀρεοπαγитικῶν συγγραμμάτων κ.ἄ. Εἰδικότερα περὶ τοῦ Μ. Βασιλείου ἐπισημάνθηκε ὅτι:

α) Ὁ Μ. Βασίλειος εἶναι κατά κοινή ὁμολογία τῶν ἐρευνητῶν ὁ «λειτουργικότερος» καί κατά συνέπεια ὁ ἀντιπροσωπευτικότερος τῶν Πατέρων τῆς περιόδου αὐτῆς.

β) Τό ὄνομά του συνδέεται ἄμεσα, μεταξύ πολλῶν ἄλλων, καί μέ τή φερώνυμη βυζαντινὴ λειτουργία,

γ) Τό κῦρος πού προσδίδει στό Μ. Βασίλειο ἢ ὅλη θεολογική καί ποιμαντική συνεισφορά του στή ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας τόν κατέστησε σταθερό σημεῖο ἀναφορᾶς γιά ὅλη τήν μετέπειτα παράδοση τῆς Ἐκκλησίας.

4. Τέσσερα εἶναι τὰ βασικά ἐρμηνευτικὰ ὑπομνήματα περὶ τῆς Θείας Λειτουργίας, τὰ ὅποια συνεγράφησαν κατά τήν περίοδο ἀπὸ τὸν ΣΤ΄ ἕως τὸν ΙΒ΄ αἰώνα, κατά τήν ὁποία εὕρισκόμαστε στήν ἐποχὴ τῆς δημιουργικῆς ἀκμῆς τῆς λειτουργικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας.

Πρῶτο τὸ «Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας» τῶν Ἀρεοπαγитικῶν Συγγραμμάτων (τέλη Ε΄ μὲ ἀρχές τοῦ ΣΤ΄ αἰῶνος).

Δεύτερο ή «Μυσταγωγία» τοῦ ἁγίου Μαξίμου (580-662).

Τρίτο ή «Ἐξήγησις τῆς Θείας Λειτουργίας» ή «Ἱστορία μυσταγωγική ἐκκλησιαστική» ή «Ἱστορία ἐκκλησιαστική καὶ μυστική θεωρία» τοῦ ἁγ. Γερμανοῦ Α', Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (715-730, †733), καὶ

Τέταρτο ή «Προθεωρία κεφαλαιώδης» δύο ἐπισκόπων Ἀνδίδων τῆς Παμφυλίας, Νικολάου καὶ Θεοδώρου, κατὰ τὰ τέλη τοῦ ια' με ἀρχές τοῦ ιβ' αἰῶνος.

Τὰ συγγράμματα αὐτὰ ἀντιπροσωπεύουν δύο μεθόδους ἐρμηνείας τῆς Θείας Λειτουργίας.

5. Ὡς πρὸς τό θέμα τοῦ ἀσματικοῦ –μοναχικοῦ τυπικοῦ καὶ τῆς Στουδιτικῆς μεταρρυθμίσεως, ἐπισημάνθηκε ὅτι ή μοναστική στουδιτική μεταρρύθμιση τοῦ τυπικοῦ συνίσταται στή «ζεύξη» αὐτῶν τῶν δύο παραδόσεων μέ τήν ἔννοια τῆς εἰσαγωγῆς στοιχείων τοῦ ἀσματικοῦ - κοσμικοῦ τυπικοῦ στό μοναχικό τυπικό. Κύριος εἰσηγητής αὐτῆς τῆς μεταρρύθμισης εἶναι ὁ ὁσιος Θεόδωρος Στουδίτης καὶ τό ὅλο περιβάλλον τῆς Μονῆς τοῦ Στουδίου.

Τό στοιχεῖο στό ὁποῖο ἐδόθη ἰδιαίτερα ἔμφαση εἶναι ὅτι, ὁ ἅγιος Θεόδωρος καὶ γενικῶς οἱ στουδίτες ζωντας ὡς μοναχοί στήν Κωνσταντινούπολη, ἐπομένως σέ ἀστικό περιβάλλον, στή μεταρρύθμισή τους ἔλαβαν ὑπ' ὄψιν τίς ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς τους καὶ μάλιστα τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ἀγωνιζομένων χριστιανῶν.

6. Ὁ Νικόλαος Καβάσιλας καὶ ὁ Συμεών Θεσσαλονίκης εἶναι οἱ θεμελιωτές τῆς βυζαντινῆς λατρείας. Ὁ Νι-

κόλαος Καβάσιλας (ΙΔ' αϊ.) είναι λαμπρότατη προσωπικότητα που κατόρθωσε να δώσει μία καινούργια ώθηση στη μυσταγωγική παράδοση του Βυζαντίου.

Τά δύο κεντρικά θέματα της σκέψης του ήταν ο Χριστός και ο άνθρωπος σε μία αμοιβαία αναζήτηση, της οποίας τό τέλος είναι ή καταξίωση του ανθρώπου.

Καί ο Συμεών Θεσσαλονίκης (ΙΔ' – ΙΕ' αϊ.), όπως και ο Νικόλαος Καβάσιλας είναι πιστός στη μυσταγωγική παράδοση του Βυζαντίου και προβάλλεται ως ο μέγιστος τών βυζαντινών λειτουργιολόγων που μέ τή συστηματική και λεπτομερειακή του έρευνα στη λειτουργική παράδοσή μας χάρισε τό μοναδικό σε πληρότητα λειτουργικό Του έργο, μέ τό όποιο τρέφει πνευματικά και καθοδηγεϊ στην όρθή βίωση της Θείας Λατρείας της Έκκλησίας μας όσους έντρυφούν σε αυτό.

7. Ως προς τό θέμα της Όρθόδοξης Λατρείας κατά την Τουρκοκρατία, έπισημάνθηκε ότι γενικότερα κατά την περίοδο αυτήν ή Θεία Λατρεία αποτελεί τό κέντρο της εκπαίδευσης και της πνευματικής ζωής του όρθόδοξου λαού. Συνεχίζεται ή βυζαντινή παράδοση μέσα από τά έρμηνευτικά ύπομνήματα, ένοποιεΐται ή Λατρεία μέ τίς έντυπες εκδόσεις, παρατηρούνται καινοτομίες στην τάξη της, μέσα από τίς λειτουργικές ξριδες αναζητούνται τά όρθόδοξα πρότυπα και μέ τή νέα ύμνογραφία αναδεικνύεται ή τιμή τών νεομαρτύρων.

8. Ως προς τό θέμα της συμβολής τών κολλυβάδων Πατέρων στην διάσωση της παραδόσεως περί της Θείας Λατρείας, έπισημάνθηκε ότι κατά την Τουρκοκρατία, έποχή επικίνδυνων και καταλυτικών τυποποιήσεων για τή Θεία Λατρεία της Όρθοδόξου Έκκλησίας, έμφανίστηκε τό αναμορφωτικό και ήσυχαστικό κίνημα τών

Κολλυβάδων πατέρων. Ἡ χορεία τῶν ἀγιορειτῶν αὐτῶν Ἀγίων ἀσχολήθηκε μέ καίρια ζητήματα τῆς λατρείας, ὅπως ἡ Θεία Εὐχαριστία καί ἡ συχνότητα τῆς εὐχαριστιακῆς μετοχῆς, ἀλλά καί ὁ ἀναστάσιμος καί δεσποτικός χαρακτήρας τῆς Κυριακῆς ἡμέρας, ἡ ὁποία δέν ἀποδέχεται πενθικές ἐκδηλώσεις.

9. Ὡς πρός τό θέμα τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐθιμοτυπίας καί Λατρείας διαφαίνεται ἀπό τήν μελέτη τῶν πηγῶν καί τήν ἱστορική ἐξέλιξη τῆς λατρείας στό χῶρο τῆς ἀνατολικῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ὅτι ἡ αὐτοκρατορική ἐθιμοτυπία ἐπηρέασε καίρια τήν λειτουργική παράδοση τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί κατ' ἐπέκταση τῶν ἄλλων λειτουργικῶν κέντρων, σέ τέτοιο βαθμό ὥστε, ὅπως τονίζεται ἀπό τοὺς εἰδικούς μελετητές, ὅπως ὁ R. F. Taft, «τὸ βυζαντινὸ τυπικὸ (ἔγινε) αὐτοκρατορικό». Συνεπῶς, ἡ σύγχρονη λειτουργική πράξη ἔχει κληρονομήσει τελετουργικά σχήματα (π.χ. λιτανεῖες καί ἄμφια) καί ἀναφορές στὰ λειτουργικά κείμενα (ἀκολουθίες καί εὐχές), ἀπό τήν αὐτοκρατορική ἐθιμοτυπία. Εἰδικότερα ἐπισημάνθηκαν τά κάτωθι:

1. Ἡ συμμετοχή τοῦ αὐτοκράτορος ρυθμιζόταν ἀπό εἰδικές διατάξεις τοῦ πρωτοκόλου.
2. Οἱ εἰδικές αὐτές διατάξεις ἐπηρέασαν τήν Θεία Λατρεία.
3. Λεῖψανα αὐτῶν διασώζονται σέ τελετές, ἑορτές ἕως σήμερα.

10. Ὡς πρός τό θέμα τῆς σχέσεως τῆς κανονικῆς παραδόσεως μέ τή Λατρεία ἐπισημάνθηκε ὅτι ἡ πλειονότητα τῶν ἱερῶν κανόνων ἀναφέρεται σέ λειτουργικά ζητήματα. Ἐπειδή ἡ Ἐκκλησιαστική ζωὴ εἶναι μυστηρι-

ακή, ἦταν εὐλογο ὁ κανονικός νομοθέτης νά ἐνδιαφερθεῖ γιά τά ὄρια τῆς κανονικότητος τῶν μυστηρίων καί τή διάκριση κανονικοῦ καί ἀντικανονικοῦ σέ θέματα τελετουργίας καί θεολογίας τῆς Θείας Λατρείας.

11. Ὡς πρός τό θέμα τοῦ Τυπικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατά τό ΙΘ' αἰώνα καί τῆς περαιτέρω πορείας του ἐπισημάνθηκε ὅτι ὁ μὲν ΙΘ' αἰώνας εἶναι καθοριστικός ὡς πρός τήν καταγραφή τῶν τυπικῶν διατάξεων πού ἴσχυαν τότε στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, ὁ δέ 20ος διατηρεῖ τό τυπικό αὐτό. Συγχρόνως ὅμως ἔχουν κατατεθεῖ ἐνδιαφέρουσες προτάσεις γιά νέες ἀναθεωρήσεις τοῦ τυπικοῦ, μέ βάση τή λειτουργική παράδοση καί τίς ποιμαντικές ἀνάγκες.

12. Ὡς πρός τό θέμα τῆς συντάξεως τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ τυπικοῦ κατά τούς νεώτερους χρόνους ἐπισημάνθηκε ὅτι :

1. Ἡ διόρθωσις τοῦ ἡμερολογίου τὸ 1924 ἐδημιούργησε νέες περιπτώσεις τυπικοῦ, κυρίως στήν περίοδον τοῦ Τριωδίου καί τοῦ Πεντηκοσταρίου, πράγμα πού ὀδήγησεν στήν ἔκδοσιν νεωτέρων τυπικῶν βοηθημάτων.

2. Τὸ ἐτήσιο τυπικὸν τὸ εὕρισκόμενον στὰ Δίπτυχα (Ἡμερολόγιον) τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος συντάσσεται ἀνελλιπῶς γιά περίοδον μεγαλύτερην τῶν 80 ἐτῶν. Γίνεται ἀναφορὰ στὰ πρόσωπα καί στοὺς συντάκτες πού καθόρισαν τὸ περιεχόμενό του.

3. Οἱ συντάκτες τοῦ ἐτησίου τυπικοῦ ἔδωσαν ὠθησὴν στίς λειτουργικὰς μελέτας, διευκρίνισαν διάφορα ζητήματα τυπικοῦ πού ἀνέκυψαν ἀπὸ τὴν ἡμερολογιακὴν διόρθωσιν καὶ ὄχι μόνον καὶ μὲ τὸ ἔργον τοὺς κατέ-

δειξαν ὅτι ὁ θεσμὸς τοῦ τυπικαρίου εἶναι σημαντικὸς γιὰ τὴν ὀρθὴ διεξαγωγὴ τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν τῆς ὀρθοδόξου λατρείας.

13. Ὡς πρὸς τὸ θέμα τῶν σημαντικῶν ἐκπροσώπων τῆς ἱστορίας καὶ θεολογίας τῆς Λατρείας κατὰ 20ο αἰῶνα ἐπισημάνθηκαν τὰ κάτωθι:

Κατὰ τὸν Κ' αἰῶνα ὑπῆρξε ἔντονη ἀναζήτησις, ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ἐκδόσεις κειμένων καὶ βιβλίων, θεολογικὴ συζητήσις καὶ ζυμώσεις, συνέδρια καὶ ἡμερίδες μὲ κέντρο τὴ θεία λατρεία. Καὶ ὁ τομέας αὐτὸς δὲν ἐνδιαφέρει μόνον κληρικούς καὶ θεολόγους, ἀλλὰ καὶ ἱστορικούς, βυζαντινολόγους, ἀρχαιολόγους, μουσικολόγους, ἀρχιτέκτονες, ἀγιογράφους, φιλολόγους, κοινωνιολόγους, ἀνθρώπους τῆς τέχνης, θρησκευτολόγους, λογοτέχνες κ.ἄ. Ἀπὸ τὸ 1921 πού κυκλοφόρησε τὸ βιβλίον ἑνὸς ἱκανοῦ, λογίου καὶ σοφοῦ κληρικοῦ τοῦ Κ. Καλλινίκου, μὲ τίτλο, «Ὁ χριστιανικὸς ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ» στὴν Ἀλεξάνδρεια, μέχρι τὴν ἔκδοσιν τοῦ ὀγκώδους τόμου τοῦ ἄριστου γνώστη τῆς λατρείας Μακαριστοῦ Ἀρχιεπισκόπου Χριστοδούλου πού περιέχει λειτουργικὰ Ἐγκυκλίους τριῶν καὶ πλέον δεκαετιῶν, παρῆλθαν ὀγδόντα περίπου χρόνια. Τὸ μεσοδιάστημα σημάδεψαν μὲ τὸ πέρασμά τους πολλὰ σπουδαῖα πρόσωπα, πού μὲ τὰ συγγράμματά τους συνέβαλαν στὴν ἀνάδειξιν καὶ βαθειὰ γνώσιν τῆς λατρευτικῆς ζωῆς. Τὸν Κ. Καλλινικό ἀκολούθησε ὁ Μητροπολίτης Καισαρείας Ἀμβρόσιος Σταυριανός, ὁ ὁποῖος δημοσίευσε λειτουργικά κείμενα.

Πραγματικὸ σταθμὸ ἀποτελεῖ ἡ παρουσία τοῦ καθηγητῆ Παναγιώτη Τρεμπέλα, ὁ ὁποῖος ἐκδίδοντας λειτουργικά κείμενα βάσει χειρογράφων καὶ συνδέοντάς

τα μέ τήν καθημερινή ζωή τῶν πιστῶν, δημιούργησε προϋποθέσεις γιά τή μελέτη καί ἐνσυνείδητη βίωση τῆς θείας λατρείας.

Ένας λόγιος κληρικός πού ἀσχολήθηκε μέ τά λειτουργικά θέματα ὄχι τόσο ἀπό τήν ἔδρα τοῦ πανεπιστημιακοῦ, παρότι εἶχε ὅλες τίς προϋποθέσεις, ὅσο ἀπό τό βῆμα τοῦ λειτουργοῦ, ἦταν ὁ μακαριστός Μητροπολίτης Σερβίων καί Κοζάνης Διονύσιος Ψαριανός. Ὁ Κοζάνης Διονύσιος ἔδινε προτεραιότητα στό ἀγιαστικό καί λειτουργικό ἔργο τῆς Ἐκκλησίας καθῶς καί στή διακονία τοῦ λόγου καί δευτερεύοντως στό κοινωνικό ἔργο.

Μιά ἄλλη σημαίνουσα προσωπικότητα πού δίδαξε Λειτουργική, Ὁμιλητική καί Κατηχητική στή Θεολογική Σχολή Ἀθηνῶν, διετέλεσε Πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου εἶναι ὁ Ὁμότιμος Καθηγητής Εὐάγγελος Θεοδώρου.

Κορυφαῖος καθηγητής τῆς Λειτουργικῆς, ἐρευνητής, ἐκδότης κειμένων καί ἐκλεκτός δάσκαλος ἦταν ὁ Ι. Φουντούλης, ὁ ὁποῖος ἄφησε ἕνα σπουδαῖο λειτουργικό ἔργο. Γιά τριάντα πέντε χρόνια δίδαξε τά μαθήματα αὐτά στή Θεολογική Σχολή τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καί συνέβαλε στήν ἀνάδειξη καί τή διεθνή ἀκτινοβολία της. Τό μέγεθος τοῦ ἔργου του δέν μπορεῖ εὐκόλα νά ἀποτιμηθεῖ. Εἶναι ὅμως σίγουρο ὅτι ὅσοι θά ἀσχολοῦνται στό μέλλον μέ τή Λειτουργική, τήν Ὁμιλητική, τήν Ἀγιολογία καί τίς « ἱερές τέχνες» εἶναι ἀδύνατο νά μήν ἀναφέρονται στήν μεγάλη προσφορά τοῦ λειτουργιολόγου τῆς Ἐκκλησίας Ἰωάννη Φουντούλη.

Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν οἱ μεταφράσεις στά ἑλληνικά τῶν ἔργων δύο σπουδαίων θεολόγων ρω-

σικῆς καταγωγῆς: τοῦ π. Γεωργίου Φλορόφσκυ, καί τοῦ π. Ἀλεξάνδρου Σμέμαν.

Σημαντική ἦταν ἡ συμβολή τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Ἐκτός ἀπό τόν Ὑμνογράφο μοναχό Γεράσιμο Μικραγιαννανίτη πού συνέταξε πάνω ἀπό δύο χιλιάδες ἱερές ἀκολουθίες, κανόνες, τροπάρια, μεγαλυνάρια καί κοντάκια, ἀρκετοί λόγιοι μοναχοί καί ἱερομόναχοι ἔγραψαν λειτουργικές μελέτες, ἐνῶ ὀρισμένα μοναστήρια ἐπιμελήθηκαν λειτουργικῶν βιβλίων.

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1. Είναι ανάγκη νά συνειδητοποιηθεῖ ὅτι ὁ λειτουργικός τύπος καί οἱ λειτουργικές διατάξεις ἀποτελοῦν βοηθητικό μέσο γιά τήν ὀρθή ἐπιτέλεση τῆς λατρείας.
2. Συνιστᾶται ἡ χρησιμοποίησις τῶν βυζαντινῶν ὑπομνημάτων τῆς Θείας Λατρείας γιά τήν ἀριότερη ἐπιτέλεση τοῦ λειτουργικοῦ κηρύγματος.
3. Συνιστᾶται ἡ ἐνεργοποίησις τῶν ποιμένων γιά τήν συχνότερη καί ὑπό σωστές προϋποθέσεις εὐχαριστιακή συμμετοχή τοῦ λαοῦ.
4. Περί τοῦ σοβαροῦ προβλήματος τῆς ἐλλείψεως λειτουργικῆς ἀγωγῆς τῶν πιστῶν παραπέμπουμε στίς σχετικές προτάσεις τοῦ ΙΑ' Λειτουργικοῦ Συμποσίου.
5. Περί τοῦ θέματος τῆς μεταφράσεως τῆς γλώσσας τῆς Θείας Λατρείας, προτείνεται ἡ διοργάνωσις τεσσάρων Ἡμερίδων μέ τά ἀκόλουθα θέματα:
 - Γλωσσική – φιλολογική προσέγγισις.
 - Ἡ μεταφραστική διάκρισις ὕμνων καί εὐχῶν.
 - Ἡ μουσική ὡς παράμετρος τῆς λειτουργικῆς μεταφράσεως.
 - Τελετουργικά θέματα καί λειτουργικές μεταφράσεις.
6. Σχετικῶς μέ τά θέματα τῆς τελετουργικῆς ἀνομοιομορφίας καθὼς καί τῆς σχέσεως Μοναχικοῦ καί Ἀσματικοῦ τυπικοῦ στή σύγχρονη λειτουργική πράξι, προτείνεται ἡ διοργάνωσις σχετικῶν ἡμερίδων.

7. Νά γίνει ἕνα Λειτουργικό Συμπόσιο γιά τήν Ἱστορία καί Θεολογία τῆς Λατρείας κατά τόν Κ' αἰώνα.
8. Νά μελετηθεῖ ἐκτενέστερα τό πρόβλημα τοῦ «πολιτιστικοῦ διχασμοῦ» πού παγιώθηκε (;) καί πῶς ἐπηρέασε τά λειτουργικά πράγματα κατά τόν Κ' αἰώνα.
9. Νά ἐκδοθοῦν κείμενα λειτουργικοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Π. Τρεμπέλα, πού εἶναι δύσκολο νά βρεθοῦν.
10. Νά μήν ὑπερτιμοῦμε εἰδωλολατρικά τό παροδικό ὄχημα τῆς λατρείας χάνοντας τόν αἰώνιο σταθμό, τή Βασιλεία τοῦ Θεοῦ.